

JOSE ANTONIO ARANA ETA EUSKARA*Henrike Knörr Jauna*

Ezin egin daitekeen lana egotzi didate, baina, aldez edo moldez, saiatuko naiz zerbait azaltzen. Eta ezina zergatik? Minutu batzuetan tituluak iragartzen duena ezin eman dezakedalako. Nire eskasia eta gabezia badago tartean, nola ez, baina, oroz gain, Jose Antonio Aranaren uzta aberatsa.

Jose Antonio Aranaren argitalpenen zerrenda luzea lehendabizikoz ikusten duena berehala konturatzen da, batetik, euskarak gizon honen bizitzan izan duen eta duen pisuaz eta, bestetik, euskalarien artean irabazi duela, aspaldi irabazi ere, toki berezi-berezia.

Bai. Euskara ardatz izan du gizon honek. Bigarren Errepublika ate joka zelarik, 1931ko martxoaren 10ean, munduratu zen gaurko gure omendua, Gernikan. Euskaraz hazi eta hezi izan zen, nahiz, euskaldun gehienei oraintsu arte gertatu bezala, eskolan gure hizkuntzak nozitzen zuen morrontza ezagutu. Euskara zuen adierazpide, euskara lanean eta jolasean tresna gau eta egun, gogo-bihotzetan. Gaztelaniaz jabetu zen, jakina, mutiko erne hura, eta ederki jabetu ere. Eta berdin frantsesaz, gerragatik erbesteratu zenean. Ingelesa erantisi behar dugu, franko goiz ikasia, familiako itsas-deiaren poderioz. Eta, apaiz izateko ikasketan nahitaezkoak, latina eta greziera. Hots, euskaldun gazteei opa dakiokkeen bizkar-zaku ederra zuen Jose Antoniok hogeitara iritsi baino lehen, hizkuntzei dagokiela. Baina oinarrian, nortasunaren hezur eta mami, euskara.

Euskalduna ez ezik, ordea, euskalari ere dugu Jose Antonio Arana betebetan. Euskalari trebe, hainbat esparrutan ibilia, hainbat ezkutu argitua. Ez espero gure adiskidearengandik euskarari buruzko teoriarik, ez gramatikazko ikerkuntzarik. Zorionez, dena ez da teoria ez gramatika. Beste zerbait egin du Jose Antoniok. Euskararekin eta euskal kulturarekin lotura duten pertsonaiak eta gertaerak zorrozki aztertu, ehunka idazlan eta hitzaldien bitartez.

Azkueren biografia, 1983an argitaratua, beharko nuke lehen-lehenik aipatu. Iruditzen zait lekeitiarrarentzat legez, euskara dela Jose Antoniorentzat aberria eta bizitokia. Mendetako utzikeriak eta axolagabekeriak arrakalatu etxea edertu behar zen eta behar da. Langintza horretan aritu zen, nekagaitz eta zuhur, Resurreccion Mª Azkue. Orobat Jose Antonio Arana, Azkuek izan duen mireslerik handiena, seguru aski. Liburua miresmen horren adibide ona da, baina adibide gehiago utzi ditu Jose Antoniok, Azkueren ondaretik deus ere gal ez dadin saiatuz eta lekeitiarraren fruituetatik orok izan dezaten ezagutza eta sarbidea.

Gerra baino lehenagoko Euskaltzaindi hark bi zutabe nagusi izan zituen: Azkue eta Urquijo. Eta beronen bizitza ere kontatu digu Aranek egoki, labur

baina egoki, *Bidegileak* deritzan liburu-sortan (1993an). Ahazturarako joera negargarria erakusten duten gure herrikide askok hobe lukete, zalantzarik gabe, orrialde horietan murgildu, garai zail hartan zer egin zen ikusteko eta gure garai ez erraz honetan zer egin behar dugun hausnartzeko.

Hor ez dira, ez, amaitzen Jose Antonio Aranak idatzi dituen biografiak, jakina denez. Seber Altube gernikartua hil zenean, 1963an, artikulu bat eskaini zion herriko aldizkarian. Gero etorriko zen Altuberen bizitzaz eta bibliografiaz bi lan mamitsu, *Euskeran* aldizkarian, 1973an eta 1974an. Bost urteren buruan Bonifazio Etxegaraiz argitaratu zuen, aldizkari berean, beste lan bat. Baina Sarako erretoreak zioen bezala, zertako sartzan naiz itsas hondargabe honetan? Anitz izan baitira euskalariez eta euskal idazleez Jose Antonioren ikerketak. Zilegi bekit itsas horretatik Luis Villasanteren omenaldi-liburuan agertu zuen biografia bikaina aipatzea. *Ex abundantia cordis*, bihotzak hala agindurik, mintzo da Arana, gernikarraz –edo, nahi baduzue, errenteriarraz-. Lan hori euskaltzainburu ohiarekiko atxikimenduaren erakusgarri da, agian, ezer baino lehen, aitortu nahian Villasantek euskararen alde eta Akademiaren alde egin lan izugarria, eta agertu guran Luis Villasanteren gizatasun paregabea.

Gernikatik atera gabe, nola ez ekarri laudorio honetara Jose Antonio Aranak bere herriko folkloreak, eta bereziki, musikaz idatzia? Berehala entzungo duzue xehekiago honi buruz. Esan dezadan, bakar-bakarrik, Aranak ederki jakin duela uztartzen euskara eta musika, bien artean dagoen lokarri sendoa azalduz.

Noan, haatik, beste eremu batera. Liburuzain izan baita Jose Antonio, eta euskarari eta gure Herriari buruzko liburu eta artikuluen katalogatzaile. Esan behar ote dut lan eskerga egin duela guztiz garrantzitsua den eremu horretan? Esan behar ote dut Euskaltzaindiaren Azkue Biblioteka egun zerbait bada harengatik dela, batez ere? Ongi gogoan dut Euskaltzaindiaren Zuzendaritzaren bilkura bat, 1978an. Beste zenbait gaien artean, han genuen Jose Antonioren gutuna, Villasante jaunari egina: bere burua eskaintzen zuen, Akademiaren liburuzain izateko. Eta guk onartu, jakina, nahiz alogera txikia zen, arras txikia, ezinbestean.

Lan eskerga, bai, gogotik eta eskuzabal ariturik beti. Eta eskola eginik, hau ere esan behar dut. Zeren jarraibide eta eredia utzi baitu Euskaltzaindiaren liburutegian Arana jaunak, nabari denez.

Gaztetandik jarduna zuen katalogatze-lanean, eta aski da ikustea Jose Zunegirekin batera Gasteizko apaizgaitegiaren bibliotekan burutua. Euskalartizan, ordea, bazen amets bat: Bonaparteren eskuizkribu eta argitalpenen katalogatze zehatza. Horixe zuten eskatzen ikertzaileek, eta horixe eskertu zuten, liburua 1989an agertu zenean. Eta eskertu euskaldunek ez ezik, atzerrikoek ere bai, zabala izan baitzen, dakizuen bezala, Bonaparteren iker-zelaia.

Gogoratu behar da, bestalde, bi urte geroago Jose Antonio Aranaren eraginez, Bonaparteren itzulpenekin lau liburuki gotor argitaratu zirela, *Opera omnia vasconice*, euskalari haren mendeurrenkari.

Eta berrikiago, Georges Lacomberen ondarearen katalogatze-lanean aritu zen Jose Antonio Arana bere laguntzaileekin. Duela astebete hil zitzaigun M. Josefa Ganuzaren eskuzabaltasunari esker, Euskaltzaindiak hori guztia zerrendatu ahal izan zuen eta ikertzaileen eskuetataratu. Goresmenak zuri, Jose Antonio.

Bukatu behar dut. Euskararen zerbitzari, orenen buru, da Arana jauna. Zerbitzari bipila, zorrotza, nekagaitza. Luzaro izan dadila horrela, gure Herriaren eta gure hizkuntzaren faboretan!

Bilbon, 2002ko maiatzaren 17an

MÚSICA VASCA*D. Anton Zubikarai*

Música Vasca, veo que se titula el apartado que se me ha asignado y a ello me atenderé aunque, eso sí, de la música vasca con el referente de Jose Antonio Arana Martija. Y, ante todo, de la “Música Vasca”, título de su obra fundamental, de base. Firme basamento, ciertamente. Es decir, de lo que el pueblo vasco, y también cualquier otro interesado, conocemos de música vasca gracias a nuestro homenajeado.

Y comienzo mi turno con la “Música Vasca”, con mayúsculas, de Arana Martija, echando mano de una especie de “fe de erratas”. Cuando Leopoldo Zugaza (a quien tanto debemos en muchas realizaciones de nuestro espacio cultural) me encargó, probablemente de acuerdo con Jose Antonio, el prólogo de la segunda edición del libro, en 1987, escribí textualmente: “Téngase presente que, antes de libro de Arana Martija, (me refería a la primera edición, la de 1976, agotada hacía ya años) la muy incompleta información de la historia musical vasca resultaba poco menos que un saber críptico, sólo al alcance de iniciados y a partir de libros tan meritorios como poco exhaustivos y difíciles de conseguir, por añadidura”. Se ve que quien copió para la imprenta el texto creyó que se me había deslizado una “p” de más. Decía yo críptico, de kriptos: algo escondido y de acceso reservado. ¡Qué más quisiéramos todos que poseer un saber crítico, razonado y contrastado!. ¡Si no dominábamos ni el abecedario!

Fue precisamente José Antonio Arana Martija quien nos puso a la vista el espectrograma completo (si en estas materias pudiera haber nunca nada completo) de la música vasca. Es cierto que con anterioridad se habían publicado estudios, y en esto hay que hacer mención en primer lugar de la labor del Padre Donostia, pero siempre repartidos en boletines, revistas y similares. Corrijo, si se me permite, lo que el propio Arana Martija dice al inicio del primer capítulo, aquello de que “se han pronunciado numerosas conferencias y publicado abundantes artículos, monografías y libros”, cuerno de la abundancia que sólo se adivina desde la humildad y entusiasmo del autor, porque no hubo tan prósperas cosechas, ni mucho menos.

Y, lo publicado, nunca con carácter de compendio, de información general. Si de libros se trata, lo usual era que se dedicara un volumen, una monografía, a un compositor (y son muy escasos, aún así) o a una serie de ellos. Un ejemplo característico de esta tendencia podría ser el libro divulgativo de Aita Emiliano de Barandiarán, publicado en Kulixka Sorta en 1967 con el título “Euskal Musikalari Bikaiñak”, que brinda información valorativa de una selección de autores: Ilarion Eslaba, Vicente Goikoetxea, Azkue, Ravel, Aita Arregi, Aita Nemesio Otaño, Aita Donosti, Guridi, Usandizaga, Iruarrizaga,

Sarasate y Julian Gayarre, dedicándoles un capítulo, más o menos extenso, a cada uno. Podría ser éste el prototipo de lo que se estilaba, con estrecheces, en su momento. Y hay que añadir, por otra parte, que los compositores del libro de Aita Emiliano, a los que hay que sumar a Arriaga, son los músicos sobre los que ya se había escrito algo. Sin intención de agotar la lista, podrían anotarse también algunos ensayos y biografías firmadas por Enrique Jordá, por J. M. de Arozamena, de Isidoro de Fagoaga, de “Juan de Eresalde”, y obras semicostumbristas centradas en alguna institución musical, como las de Etxabe, Emiliano Arriaga, etc. etc. O artículos sobre autores o asuntos musicales en revistas como “Txistulari”. Y algún libro ocasional más serio, como el del Instituto de Estudios Corellanos, sobre Blas de Laserna, de Jose Luis Arrese, Eduardo Aunós y Julio Gómez. Hay también un apartado curioso, el de algunos órganos patrióticos de ultramar o de otras latitudes, donde exiliados o no tan extrañados (había quienes enviaban su colaboración desde aquí con otro nombre) publican en las décadas de los 40 y 50 artículos de alguna extensión sobre determinados autores, sobre la ópera vasca y cuestiones similares.

En general, podría afirmarse que hasta la aparición del libro de Jose Antonio Arana todo estaba atomizado, disperso, descatalogado o inaccesible. Luego vendrían las recopilaciones de las obras completas de un Aita Donostia, póngase por caso. De ahí la empresa casi titánica que constituía levantar una obra como la que nos ocupa. En primer lugar, por la exigencia de un inventario inexistente hasta la fecha. Luego, por su necesaria y compleja sistematización.

En lo primero, la labor de inventariado, sólo Jose Antonio sabe de dónde sacó todo ese material: Papeles viejos, revistas, libros en los que aparecen nombres como de paso, cartas, documentos de todo tipo incluidas actas y relaciones catedralicias, registros eclesiásticos y civiles... Todo un bosque cuyas sendas tal vez sólo él conozca. Cada nombre nuevo era un hallazgo, y había que ubicar y relacionar el personaje o la obra. Al trabajo de búsqueda hay que unir el de archivo, en un momento en el que aún no se disfrutaba de la rapidez y comodidad que brinda la informática actual. (y aquí, de paso, también me gustaría trasladar lo que Gianni Vattimo y los representantes de la filosofía o “pensiero debole”, pensamiento débil de la escuela turinesa, argumentan: “el ordenador acelera los cálculos secuenciales a velocidades insospechadas hasta el momento posibilitando la acumulación y tratamiento de cantidades masivas de datos en tiempos ínfimos. Pero, a un tiempo, socava la lógica humana y la sustituye por un proceso derivativo mecánico”. Es decir, que la mente es la que debe prevalecer en todo trabajo de investigación y sistematización). Pero no hay duda de que los actuales sistemas archivísticos hubieran hecho más llevadero, hasta paradójicamente más humano, el trabajo ingente de Arana Martija.

No hay que detenerse, empero, en considerar sólo el esfuerzo extraordinario de la empresa. Lo hemos anotado aquí para que cada cual se haga,

como en los ejercicios ignacianos, la composición del lugar. La realidad histórica, vivida, permanece en el secreto del autor.

Nos interesa más destacar la forma en la que se plasmó el libro. Ya se ha advertido de que es la primera obra (y no superada hasta la fecha) sobre el fenómeno de la música vasca en su conjunto, en su totalidad.

Y ciertamente, no deja hilos fuera. Inicia la escritura presentando los problemas musicales del País Vasco. Lo hace basándose en la autoridad de Carmelo de Echegaray, con aquella cita, de 1899: “Con ser el pueblo vascongado pueblo de músicas, apenas poseemos trabajo alguno en que, de propósito., se estudie su música peculiar y se recuerden los nombres más ilustres de quienes la cultivaron. Quizá en ninguna otra de las esferas de la historia eúskara sean hasta hoy más limitadas las investigaciones del erudito consagrado a escudriñar nuestro pasado. Los nombres de músicos nuestros de siglos anteriores apenas han llegado a conocimiento del público”.

No intento tratar en esta intervención de los contenidos de cada parte o capítulo, pero sí me gustaría señalar que en este primer paso Arana Martija hace ya una clara crítica del sistema de enseñanza, poniendo de relieve la desconexión en sus grados de avance natural, por ejemplo, apostando por una planificación a nivel de País. El siguiente capítulo, “Hacia una nueva música vasca”, habla de peculiaridades a tener en cuenta, como los casos del bertsolari o koblakari o de los tenores labortanos, que tienen sus particulares de modos de entonar, etc..

La historia propiamente dicha inicia la Primera parte, y abarca seis grandes apartados: Los primeros tiempos, La edad Media, La Polifonía y los organistas (es decir renacimiento y barroco), Clasicismo y romanticismo, El Nacionalismo musical y La Música Contemporánea. Cada uno de ellos con distintos epígrafes que no es dado precisar aquí, pero que ponen en evidencia que ningún tramo ni manifestación histórica ha sido olvidado ni desaprovechado. En una obra de estas características, la brevedad es obligada, pero no falta ninguna de las explicaciones pertinentes, siempre claras y acompañadas de la pertinente erudición. La nómina de autores y su localización es muy abultada (nadie pensaría que hubo tanto músico vasco en todas las épocas) y en un esfuerzo de sistematización, Arana Martija ofrece cuadros sinópticos con tablas cronológicas del renacimiento, del barroco (cuatro páginas a plana entera), otro cuadro grande en el clasicismo, etc. que son de gran utilidad. En este menester, Arana Martija tuvo el acierto de hacer una división en cuadros, dentro del capítulo del nacionalismo musical y su inserción en Europa, entre los diversos destinos de aprendizaje de los músicos vascos: París, Bruselas, Roma y Alemania, cuestión que tiene mucha más importancia de la que a primera vista pudiera parecer. Hay que anotar también que en estos capítulos el investigador incluye aspectos que los libros al uso olvidan con frecuencia- Por ejemplo, el de

los organeros, una cuestión vital en la música vasca, que podría equivaler entre nosotros al que en Italia y en el mundo tuvo la escuela de violeros de Cremona, pòngase por caso y salvando la obvia desproporción.

Muchos años después de la publicación de este libro, Jose Antonio Arana hizo una exposición en un symposio sobre la música, aquí en la Biblioteca de Bidebarrieta, de las editoriales vascas, sobre todo las de Bilbao,,en el último tercio del XIX y primera mitad del XX, un aspecto también fundamental y que no había sido tratado con anterioridad.

Volviendo al libro “Música Vasca”, anotemos que en los últimos capítulos dedicados a la historia Arana Martija nos va presentando los datos casi año por año, reflejando las obras importantes, los movimientos principales (por ejemplo, muerte o nacimiento de un músico, nombramiento de director de una banda o del titular de una organistía, etc.) y registrando acontecimientos de orquestas y de bandas, coros, conservatorios, etc. Toda manifestación tiene su inserción en la obra., incluida, como es de toda justicia, la canción popular.

El capítulo que cierra el apartado histórico, el titulado “La Música Contemporánea”, también dedica un espacio a la musicología y a la enseñanza, además, como es natural, de hablar de los compositores del momento.

La Segunda Parte de la obra, mucho más reducida, se vuelca sobre las cuestiones teóricas: hacia una definición de la música vasca, donde se hace eco de las diversas teorías que en los dos capítulos siguientes va explayando; Música vasca, Música del pueblo vasco y Características de la Música vasca. En este último espacio, dedica las páginas a la melodía, el ritmo, la tonalidad y los temas, elementos que fueron muy tratados, ciertamente, en el primer tercio del siglo XX. Recordemos, sin más, la polémica entre Azkue y Gascue, que aparece reflejada en el libro. Tal vez, si el autor tiene la amabilidad de preparar una tercera refundición del libro, en este último apartado debería incluir otros elementos sobre los que trabajan los músicos actuales, al fin y al cabo, música vasca es la que hace toda mente creadora vasca (lo que no deja de ser sino una particularización del aserto “Música Vasca Música del Pueblo Vasco”, que emplea Jose Antonio Arana como signo definitorio). Pero no hay duda de que el libro estaba completísimo cuando se publicó. Y sigue estándolo.

Hemos hablado hasta aquí de un solo libro, fundamental, producto de una labor enorme. Hay que añadir cientos de artículos de la pluma de Jose Antonio Arana Martija. Todos ellos poseen algo de singular, porque el autor tiene el privilegio de tener siempre algo nuevo que aportar, un dato desconocido que ofrecer, algo que añadir a lo ya tratado antes, cuando no se trata de temas totalmente inéditos.

A esta labor de muchos años de paciencia y dedicación, que ha dado frutos varios, como artículos, ensayos y monografías (algunas aún sin editarse),

debe añadirse el franco apoyo que Arana Martija ha dado siempre a musicólogos y estudiosos en su labor de búsqueda o encauzamiento de ensayos o de tesis. Su biblioteca es como una caja de Pandora donde puede encontrarse de todo... y que siempre se abre a quien accede a ella con buena disposición. Creo que nadie puede decir que el musicólogo gernikarra le haya dejado en la estacada. Al contrario, es de los que facilitan el camino. Casi siempre tiene una respuesta directa y generosa, al primer intento. Y acostumbra a completarla con alguna carta, tarjeta, y otro tipo de misiva porque, al hacérsele la propuesta, se ha interesado por la cuestión y quiere darte la información más amplia posible. Creo que esta entrega lo dice todo sobre su talante científico y humano.

JOSE ANTONIO ARANA MARTIJAREN KULTUR IBILBIDEA, TESTUINGURU ZAILEAN GOI MAILAKO IKASKETEZ JANTZITAKO GIZONA, EUSKAL KULTURGINTZA BERRIAREN BAITAN

Dr. Joseba Agirreazkuenaga

1931an Errepublikaren askatasun haizeak gorantz zeudela, euskal gizarteko indar zibilen eraginez, euskal hezkuntza sare berriaren harriak eskola berriak eraikiz zeudela, ikastola giroan hartu zituen Jose Antoniok bere lehen letrak. Ume zela, Gernikan, ikastolako giroan irakurketa saria irabazi zuen, euskarazko irakurketa publikoak antolatzen hasi ziren garaietan. 1936an, hain zuzen ere. Baina bat batean, Euskal Herria eta bere Gernika bi urteko anaien arteko gerrateak 1936-1937an birrinduta utzi zuen, euskal gizarte apurturen eta gerra guztien suntsipenaren isla bihurtu zen, ondorioz, bere Gernika. Hasi-tako ibilbidea erabat apurtu zitzaion.

Geroztik, bere ibilbideaz eta bere belaunaldikoena ikuspegi orokorrean aintzat hartzen badugu, esango genuke zubiaren gainetik zintzilika, txibilloan ibili den gizonarena dugu Jose Antonio, batetik bestera gelditu barik, bai kanpoan zein bere barrualdean, afizioa profezio, zaletasunak lanbide bihurtu guran eta ezinean, iragan hurbila eta iristen ez zaigun geroko geroaren arteko zubiaren gainean eta azpian bizitzea tokatu zaio. Laburbilduz, esango nuke, euskal kulturgintzako gizona dugula, Aditua, jakintsua eta eragilea, Gernika eta Bilbo direlarik bere koordenada nagusiak, Euskal Herriaren kosmosaren baitan. Eta oraingoan, Bilboko Udaletxeak, gorazarrea prestatu dio.

Aditua esaten dut, goi mailako ikasketa unibertsitarioak burutu zituelako zuzenbidean eta ekonomian. Eta bere ahaleginez amaitu zituen, azterketak bere kabuz, era librean aurkeztuz Valladolideko Unibertsitatean eta gaudituz, bigarren kurtsotik aurrera, lan, bere etxekoen dendan eginez, eta ikasi aldi berean egiten zuela.

Bere jakinduriaren zabaltzaile, izan dugu ere, bere komunitatean: 440 artikulua eta ikerketa artikulua ditugu adibide nagusizat.

Eragilea bere testuinguruan, Gernikako ikastolan, musikagintzan abesbatzak sortuz eta gidatuz. Musika bere zutabe espiritual nagusia bihurtu du.

Eta azkenik, bere zaletasunetarikoa bat, bere lanbide bihurtu zuen, eta honetan Bilboko kulturgintzak asko dio zor, Bilbon bertan, kulturgintzarako azpiegitura nagusia den Euskaltzaindiko agiritgia eta bibliotekaren sortzaile eta antolatzaile izan dugulako.

Berbaldi labur honetan, bere produkzioaz mintzatzea dagokit eta hiru arlo nagusitan bereiztuko dut, garaiko giroan txertatzen saiatuko naizelarik, zergatietan murgiltzeko arloan, bere ibilbidea ahalik eta ulergarriena bihurtzeko Euskal Herriko belaunaldi berrientzat:

1. Hezkuntza eta ibilbidea
2. Kultur produkzioa
3. Euskal Bibliotekaren sortzaile eta kudeatzaile Bilbon.

Garaian garaiko giroa, gaztarooan eta helduaroan:

Gerraostea, gerra zibilaren luzapena bihurtu zuten frankistek. Areago, Francoren ekintzabidean, 1936ko gerra, bere heriotza gertatu arte iraun zuen. Baina 1945 arte behintzat, Europan eta munduan gerra bizia zegoen bitartean, Euskal Herria eta Espainian barruko gerrak jarraitu zuen. Ondoko urteotan, gizarte demokratikoak indarrean jarri zirelarik Europan, Europako beste Estatuaren ildo hartu beharrean, bere horretan jarraitu zuen Francoren diktadurak eta Euskal Herriko eta Espainiako herritarrak atzerakuntza ekonomiko eta kulturalera kondenatu zituen. Francok ezarritako bidea eta aukera zuzenena zelakoan, zeuden Euskal Herriko karlistak eta frankistak. Jakina, gaineko europarrak okerturik. Horregatik 1959 geroztiko mirakulu espainolaren garapen ekonomikoa, hamar urte beranduago gutxienez eta atzerakuntzatik sorturikoa, testuinguru horretan kokatu behar da. Frankismoa gerra zibilaren luzapen gisa interpretatu daiteke eta aurkariak arerio bihurtzen zituen eta herio zigorra indarrean azken une arte iraun zuen.

Halabeharrezko legez eta indarrez ezin da hain errez giza izpiritua aldatu eta herio zigorraren praktika gurean oraindik arbuiatu ezinekoa baldin bada, batzuek baino gehiago, gure herrian, Euskal Herrian, lanbidez hartu bide dute, garai bateko karlo-frankisten praktika. Eta Gernika inguruan ezagutzen ditugu, garai bateko karlisten semeak ondoren balizko beste helburu bortxaz eta indarrez agintzeko ahaleginetan ibili dira. Garai bateko Frankisten antzera, aurkaria arerio bihurtu nahi ote duten galdetu beharko da, aurkariaren arteko euskal komunitatea ezinezkoa balitz erakitzea.

Paradoxikoa bada ere, giro horretan hazi eta hezi zen Jose Antonio, Gernika birrinduan, eta errotaren girabiratik askatu ezinik XXI mendean kementsu dugu gure artean. Gernika berriztu egin zen, Smith arkitektu finaren gidaritzapean presoak zeudenak, euskal neohiria neobaskotik abiatuz, erdialde polita, are harriz eta plaza txukun aterpez inguraturik, herrialde euritsura egokituriko hirigintza mota berriaren eredu, garai bateko hiriaren ispilu nahi zuen izan.

Leben urteak eta liburuzaletasuna

Herbesteraturik zegoela Frantzia Ile de Reko eskolan ibili zen eta frantseza ikasi zuen. 1939an Bilboko Cervantes eskolan egin zuen ikasturtea eta D. Gurmensindo maisuarekin gaztelania ikasi zuen. Ondoren Muxikako eskolan jarraitu zituen ikasketak eta apaiz izateko Seminarioan sartu zen.

Seminarioa: pobreen unibertsitatea eta bertan gosea kendu eta jakituria hartzeko aukera zegoen. Bertan 14 urterekin, aukeratua izan zen, laguntzaile lanak egiteko Bibliotekan Andres Mañarikua abadearen zuzendaritzapean eta geroztik liburuak eta biblioteka izango da bere bizitzako ardatz nagusienetarikoa. Bibliotekako laguntzailea izanik era guztietako liburuak eskura zituen eta irakur zaletasunak bultzaturik, M.Unamuno, Danteren *Divina Comedia* eta beste liburuak hartu eta bere gelan ezkutaturik zituen. Halako batean, abade begiraleak ezer esan barik, bere gela arakatu zuen eta Danteren *Divina Comedia* aurkitu zioten espedientea zabaldu eta etxera bidali. Liburuzaletasunaren lehen ondorio latza jasan zuen eta lotsaturik kalera irten ezinik Muxikako baserri giroan ezkutatu zen.

Arantzazuko fraile komentura joateko aukera eman zioten baina etxean gelditzea, erabaki zuen. Bere amak lotsa kentzeko traje berria egin zion, berdea, gorbata hiru kolorekoa zela, gorria, berdea eta zuria. Gernikarantz doala, Guardiazibilen begiak haren traje berdeak erakarri zituen baina hainbat gehiago, aldean zeraman gorbataren koloreak: atxilotua izan zen, "somanta" galanta emon eta etxera, horrelako koloreko gorbatarik ez erabiltzeko aginduz, argi asko koloreen esanahiaren kinka ulertu barik.

Bi esperientzien ondorioa, garbia zen errepresioan oinarrituriko gizartean. Ausardia eta askatasuna, arriskugarriak ziren bai abade, bai guardasobilarentzat. Pertsonak abere mantsotuak eta zintzotasuna, goikoenganako makurtasunaren arabera neutzen zen.

Gernikan akademian ikasketak burutu, batxillerra amaitu eta Deustuko Unibertsitatean hasi zituen abokatu eta ekonomiazko ikasketak, baina bigarren kurtsotik aurrera, bere kabuz prestatzen zituen azterketak, etxeko dendan lagundu behar eta Valladolidera era librean joanez aurkeztu behar izaten zuen eta horrela, 1954an, lizentziatura gradua zuzenbidean, lortu zuen, baina jakituriaren egarria sakona zuenez gero, Bilbon 1957an ekonomiazko ikasketak jarraitu zituen. Sortu berrian zen ekonomiazko fakultatea, orduan, Elkano kaleko Merkatal eskolan kokatua. Baina lana lortu zuen, andregai ere Gernikako Maiteder Bareño eta ondoren ezkondu eta berriz, Gernikara itzuli zen eta bertan emaztea ezinbesteko ardatz delarik, bost seme alabak aurrera atera dituzte: Maiteder, Kristina, Ander, Olatz eta Garikoitz.

Lanbideak

Formican, Galdakanon hasi zen lanean eta ondoren, lehiaketa batean parte hartu ondoren, Astra-Unceta enpresan aukeratua izan zen, enpresako idazkaritza bere gainean hartu zuelarik. Enpresatik kanporatua izan ondoren, bere kabuz abogadutza-jestoria jarri zuen, gero MPI enpresan lan eginez. 20 urteko ibilbide profesional eta oparoaren ostean, eta azkenik bere zaletasuna, lanbide bihurtu zuen, beste 19 urte Euskaltzaindiko Bibliotekan lanean egon da.

Astran lanean zegoela enpresako idazkari nagusia zela, espetxeratua izan zen, 1968ko Europako historiazko urte giltzarrian. Jasan zuen salaketa hauxe: bertako munizioa “eta” erakundearentzat desbideratu zuela. Egia esan, bere lana bulego lana zenez gero, ez zuen aukerarik munizioen artean ibiltzeko. Hori bai, bere etxean, ildo berriko gazteria politizatu eta ez konformista, bai ibiltzen zen, sartu eta urten, X. Bareño koinatua, “eta”ko ekintzailea tarteko zuela. Baina aitortu didanez, berak ez zuen enpresako munizio ez armarik erakundearentzat sekula desbideratu eta bestalde, erakundearen sekula organikoki antolakuntzarik ez zuen hartu. Joakin Ruiz Jimenezek defendatu zuen eta las-ter batean kaleratua izan zen, baina enpresatik kanporatua ere izan zen.

Bulegoa zabaldu zuen eta berriz kartzelaratu izan zen 1970an. Jaeneko gartzelara joan zen koinatua bisitatzeraz eta ondoren kartzelako zaintzaileak bertan bisitari zegoela susmo txarra hartu zioten, tartean, argazki makinan inguruko argazkiak zituela eta azkenik, presondegian bukatu zuen.

Gartzelatik irten ostean, berriz bere Gernikan, lanean, eta erdi lan barik gelditu zen. Eta une horretan, Luis Villasantek deitu zion Euskaltzaindiko bibliotekaren kargu edo arduradun izateko Gerora, bere lanbide nagusia, Bilbon kokaturik dagoen liburutegira loturik egongo zen, harik eta erretiroa hartu arte 1996an. Beraz bere lanbidean: denbora erdia enpresa desberdinetan eta bere kabuz ostantzeko lanetan ibili bada, beste erdia liburu artean eman du.

1976an Politikagintzan beste lagun eta ezagunak tarteko, ESB alderdian egon zen eta Herri Batasunaren izenean, 1979-1983 Gernikako udaletxean Zinegotzia eta Batzar Nagusietako ahalduna izan zen.

Bilbogintza: Euskaltzaindiko bibliotekaren eta euskal kulturaren inguruan

Euskaltzaindiak Azkue biblioteka zuen eta hiruzpalau liburu gehiago. Bere agindupean, 19 urteotan Bilboko plaza barrian euskal kulturaren inguruko eta bereziki euskarari buruzko biblioteka zabal eta garrantzitsuenetarikoa bihurtu du, azken batean, Euskaltzaindiko aktibo nagusienetarikoa. Bereziki azpimarratzekoa da, aldizkarien bilduma osoak eta pertsona desberdinen bilduma bibliografikoak eta memoria pertsonalak.

Biblioteken egituratzea, iragan eta geroaren arteko ezinbesteko zubia dugu eta zubigintza da J. A. Aranaren egitekoari ondoen lotzen zaiona, XX mendean barrena. Azken batean pertsonak ez dugu eskatzen noiz jaio, geure inguruak norberarena baldintzatzen du eta egiten du eta bakoitzari tokatzen zaigu aukerak egitea, libreki, baina jakinik diskurtsuaren zati bat garena. Gehienbat, diskurtsuaren baitan, nabardurak eragiteko gaitasuna baino ez dugu, ez asko gehiago. Eta euskal kulturaren diskurtsuan jaio eta hezi zen J. A. ikastolako irakurketa saria irabazi zuela 1936an, Sebero Altubek eman zio-

larik saria. Eta euskal kultura izan du geroztik, etxean harturikoa eta ondoren unibertsitatean eta enpresan herrian eta bibliotekan landua. Euskal kultura, halaber, frankismo garaian ere egon bazegoelako eta unibertsitatea garatzea orduan, euskal kulturaren onerako izan zen. Eskolatuagoak izateko aukera zuten orduko euskaldunak. Baina ezin ahaztu, euskal kulturaren hainbat ardatz eta kimu, ez zirela irakasten ez eta baloratzen ez eta indartzen, izkutatzen baizik, ez baleuden bezala.

Bere egitekoa honetan azpimarratu behar dugu. tokian tokiko kulturgintza aruntean giharturik hasi zuen bere ekintzabide publikoa eta hori ere euskal kulturaren eta jakituriaren zati izanik, bereziki euskera eta euskal kultura bereziaren inguruan bere begirada eta gogoa egin zuen. Ikuspegi intuitibo hori igarri eta ondoren landu zuen hain bitarteko erabiliz, kazetagintzan, ikerkuntzan, pertsona eskolatua zelako, unibertsitari formazio sendoz, fruitu emankorrek ekarri ditu, jakinik J. Antonio moduko gizabanako ugari egiten dutela herri bat jakintsuagoa eta kultuagoa eta unibertsalagoa, bertokoa dagoelako unibertsalatasun zabalena, giza-banako bakoitza garelako unibertsalak, tokian tokiko esperintziatik abiatuz.

Ez zegoen horrelako askorik, hezkuntza sendoa zutenen helburu nagusia, mirakulu ekonomikoaren garaian, dirua egitea buru zutelako.

1936an sortu zen etenaren ostean, pixkanakako zubigintzan, 1960-70 hamarkadakako belaunaldien arteko zubia dugu gure pertsonaia. Ikastola sortu zuen Gernikan eta lehen presidentea izan zen. Ondoren ondokoak.

Gogoratzekoa eta goraiatzekoa da 1977an antolatu eta zabaldu zuen ekintzabidea euskal kulturaren zabalkundearen alde. Sakonki euskal kultura ezagutua izan zedin, astero goi mailako hitzaldia Gernikako Casa social delako zinema aretoan, antolatu zuen, urte osoko ikastaroa bihurtu zela eta publiko aldetik erantzun zabal zabala lortuz, zinema aretoa bete egiten zelako. Euskal kulturaren jakituri egarria zegoen.

Kulturgintza literarioari dagokionez behintzat, ez naiz musikalaz ari, ez du bere gaitasun osoa bere herrian soilik hedatu, beste toki batzuetan erangin-korragoa izan delarik bere ekarpena Bilbon adibidez, azpiegitura iraunkorra sortzeko gai izan delako. Horregatik uste dut Bilboko udalak, J. Antoniori egiten dio gorazarrea bere eragina eta itzala Bilbon ere nabarmena delako. Euskaltzaindiak sortu duen liburutegi nagusia, zazpi kaleetako bizikidetzeta eta bizipozaren habia duguna, bibliotekak beti baitira norberaren bizipoza aurkitzeko muga gabeko altxor biziak.

Euskal Kulturgintzako erakundeetan ere ardurak beti ditu:

1980an Euskaltzaindiko bibliotekaren buru

1987an, Eusko Ikaskuntzaren Musika sailburua.

1988an, Euskaltzain osoa.

Produkzio literarioa

Antolatzaile ez ezik, ikerkuntzan ere idazle oparoa izan dugu. Hiru kultur pertsonai izan ditu kutunen eta bere kultur ibilbidean gidari: Sebero Altube, euskalaria eta musikaria, Karmelo Etxegarai garai bateko euskal kulturaren ikur nagusia eta Resurreccion Maria de Azkue.

Musika zaletasunaren bidez, euskaltzaletasunera iritsi zen

Ondoan agiri dira bere lanen bilduma. Gain begirada orokorra eman ezke-ro zera nabarmentzen da:

1957an, historiazko ikerketarekin hasi zen: *Crisis y resurgimiento agrícola en el siglo XVIII*, irakurri nuenean, bere garaiko lan erabat interesgarria, Espainiako kasua aztergai izan zuela. Lan sakona, inoiz ez dena argitaratu eta eza-gutu ondoren, argi eta garbi dakusagu Jose Antoniok bazuela unibertsitatean irakasle eta ikerlari izateko gaitasuna.

Baina bere eskola zabala *Brisas Gerniquesas* aldizkaria izan zen, Accion Catolikaren inguruan sortua. Aldizkariaren zuzendaria izan zen eta tokian tokiko kulturgintzaren eredu. Gernikako kulturgintza gaztelaniaz garatu izan da eta gernikarrak euskaldunak izan arren, gaztelaniaz txukun txukun berba egi-ten saiatzen ziren, joera euskalduna ezkutu ezinekoa izan arren. Gaztelaniaren kutsua kalean eta giza harremanetan begi bistakoa zen eta gaur egun ere ez dakit hori aldatu denik. Aldizkarian euskarazko lanen argitalpena berak hasi eta indartu zituen

Jakin kultur aldizkaria da, kultura jasoko aldizkaria eta bertan ere artikulu mamitsuagoak argitaratu ditu.

Musikologiari buruzko produkzioa alde batera utzirik, artikuluetan biografia izan da gehien landu duen jeneroa eta adibide gisa hor ditugu biografia zabal batzuk. Eustokio Uriarte, K. Etxegarai eta R. Azkue, Seber Altube, Julio Urkixo, Arturo Campion, Aita Donostia.

Baina horrez gainera, beste askoren berri eman ditu. Horra zerrenda luzea, guztien berri emanez, Euskal Herriko hiztegi biografikoa egiteke dugun proiekturako oinarritzko lan oporosa, zalantzarik barik.:

Jose Antonio Oararteta, Bitor Gaubeka, Jon Oñatibia, Jesus Eloseggi, Migel Intxaurre, Eloy Carrero, Nemesio Otaño, Jose Felix Verdes, Manuel Antonio Antia, Jose Juan Bautista Merino Urrutia, Koldo Gares, Joseba Olaizola, Valentín Zubiaurre, German Landazabal, Juan Jose Mugartegi, Norbert Tauaer, Alejandro Valdes, Sebastian Antonio de la Gandara, Rodrigo Alfredo Santiago Majo, Jean Baptiste Elissamburu, Antonio Reparaz, F. X. Munibe Idiakez, Felix Landabuu, Balendin Enbeita, Angel Allende Salazar, Zaitegi, Aita Jose Domingo, Trueba, Wentworth Webster, Juan Carlos Guerra, Gregorio Arrue, Bedita Larrkoetxea, Juan Mateo Zabala, Niebel Zapp, Francisco Javier Oroz Arizku-

ren, Luis Villasante, Pierre Broussainen, Antonio Tovar, Bruno Etxenike, Jon Bilbao, Xabier Kintana, Gerhard Bähr, Juan Antonio Mogel, Maria Aldazabal, Gabriel Ramos Uranga, Aita Santi Onaindia, Jon Gotzon Etxebarria, Jose Bas-terretxea Oskillaso, Georges Lacombe, Mikel Gastesi, Jose Ignacio Arana, Urtzi Urrutikoetxea, Andres Urrutia Frai Bartolome Santa Teresa, Txillardegiren bibliografia, Juan Martinez Beinza.

Horrez gainera, artikuluetan landu ditu beste gai nagusi batzuk:

- Euskalarien artxibo eta biblioteken berri, ezagutza zuzena eta zehatza lortzeko.
- Bilboko moldiztegiak edo inprenten lanak eta euskal jaiak
- Bibliografia arloan, Bonaparte. Luis Luciano, lanak Opera omnia vasconice.

Erakusketak ere prestatu ditu: Euskal Mapagintza, 1987, Gasteiz.

“De Bibliografia vasca 1988, Bartzelonan eta beste dozena bat.

Laburbilduz, kazetaritzaren ildoko literatur estiloa landu du eta bestalde ikerlari akademikoen moldea. Agortu ezineko kultur kezka erakutsi ditu bere produkzioan:

1948an bere lehen artikulua, Pequeñeces, 17 urte zuelarik. Ildo horretan, tokian tokiko gizon eruditoaren ildo lantzen hasi zen, baina jauzia eman zuen Euskal Herriko beste ikerketa sakonagoetan sartu zelako, unibertsitateko kultura jasoko hezkuntza bitarteko zuela.

Hain produkzio zabala izanik, mereziko luke, lan guztien kopia digitalizatzeko eta CDan argitaratzeko, etorkizuneko ikerlariarentzat bere kontsulta erreza eta zuzena izan dadin. Ikerlariarentzat mesedegarria litzateke eta baita J. A. Aranaren opera omnia hobeto ezagutzeko aukera ere.

30 urtetan 150 titulu, idatzi bazituen, bere lanbideko azken 20 urteetan, helduaroan alegia, beste 250 gehiago erantsi zituen.

LA TRAYECTORIA INVESTIGADORA Y CULTURAL DE JOSÉ ANTONIO ARANA MARTIJA

La personalidad cultural e investigadora de Jose Antonio Arana se merece un breve resumen comentado en castellano.

En primer lugar deseo resaltar que su vida profesional y cultural se halla estrechamente vinculada a Bilbao y Gernika. Entre las dos forman un nexto de unión, una coordenada en el mismo eje.

Después de recibir a los cinco años, un premio en la ikastola de Gernika en 1936 de manos de Seber Altube, exiliado en Francia se escolariza en fran-

cés y cuando su familia retornó a Bilbao se escolarizó durante 1 año en la escuela Cervantes y allí aprendió el castellano, su principal lengua de producción cultural junto al euskara.

En Bilbao desarrolló la vocación permanente de su vida, la organización y consolidación de una gran biblioteca y centro documental de libros en euskara y sobre la lengua vasca en la plaza nueva, una inagotable fuente de revitalización cultural del casco histórico de Bilbao.

A los 14 años fue seleccionado para ayudar a la organización y gestión de la biblioteca del Seminario de Vitoria, bajo la dirección de D. Andrés de Mañaricua. No obstante, fue expulsado del Seminario, por enfrascarse clandestinamente en lecturas prohibidas siendo pillado con obras de Miguel de Unamuno y La divina Comedia de Dante. Se licenció en Derecho en 1954, presentándose por libre en la Universidad de Valladolid y más tarde inició los estudios de económicas.

Después de una trayectoria profesional vinculada a la economía y derecho, en sus últimos 19 años de actividad laboral logró que se fusionaran afición y profesión, contribuyendo entusiastamente a la formación de una gran infraestructura de cultura como lo es la biblioteca Azkue de la Academia de la Lengua Vasca en la plaza nueva de Bilbao.

En la producción literaria destacamos sus ensayos culturales de todo tipo, pero principalmente sus biografías y reseñas biográficas. Mas de 440 títulos de libros y artículos son fiel reflejo de la incansable labor literaria y periódica de Jose A. Arana.

En Gernika y Bilbao sigue ejerciendo su labor de investigador y de fomento de la cultura en general. Su producción, como la de cualquier persona está llena del inevitable universalismo, ya que todos los investigadores y agentes culturales, aunque pensemos en terminos globales y sepamos leer la lengua universal de la música, al margen de todo ello, nuestra producción debe manifestarse localmente y esa intervención inevitablemente está enmarañada en la localidad y coetaneamente es una acción global y universal.

Por último debemos agradecer al Ayuntamiento de Bilbao la organización de este evento y el reconocimiento que tributa a nuestro homenajeado. Es sin duda, una acertada selección de manera que en adelante J. A. Arana que figure en el parnaso de las ilustres personalidades bilbainas que han destacado en la producción cultural para beneficio de los y las bilbainas, contribuyendo al mismo tiempo al engrandecimiento literario y cultural de la ilustre villa de Bilbao.

KONTZERTUA / CONCIERTO

Urrundik
Gabon Kanta
Soloara ninoala

Norberto Almandoz*
(1893-1970)

Paisaje
Anhelo
Nochebuena en el monte

Andrés Isasi
(1890-1940)

Tun, kurrun, kutun
Ainhoarra nimiño
Amak ezkondu ninduen

Jesús Arambarri
(1902-1960)

Sopranoa: IRENE OJANGUREN
Pianoa: ITSASO ARANA

* Lehendabizi kantatuak. Estrenos absolutos.

*El Alcalde de Bilbao
Bilboko Alkatea*

Bilbo, 2002ko maiatzaren 14

Bilbao, 14 de mayo 2002

JOSE ANTONIO ARANA MARTIJA ja.
Comisio Euzgarria, 6
GERNIKA

**SR. D. JOSE ANTONIO ARANA
MARTIJA**
Comisio Euzgarria, 6
GERNIKA

Adiskide on:

Datorren berrikerian egingo dituzkan omenezkoen edo izango dituzten agurak. Erromatik bidetzen izango diren Vatikanon Jesusen Mirabeen fundatzaileen eskulturas ipuinak dabilako, Gasteizen jaiak eta Bilbon samu egia zainatzen dituzte.

Desarkada bera hat bialdu gura denak eta neurte begirata eskaketa zuzen eta Euskaltzaindian, erakunde horiek aspe handia ematen dute eta Bilburi eta Euskal Herri osoan.

Desarkada bera hat.

Jose Antonio Arana Martija

I. AZKUNA
BILBOKO ALKATEA

Querido amigo,

Siempre me he saludado durante el homenaje que te van a tributar el próximo viernes. Estaré viajando a Roma para se coloca en el Vaticano una escultura en honor de la Fundadora de las Siervas de Jesús, aquella que nació en Vitoria-Gasteiz y se hizo santa en Bilbao.

Quizás envíate un fuerte abrazo y mostrar mis respetos a ti y a Euskaltzaindia, institución que tanto mucho nos ha dado a Bilbao y a Euskal Herria.

Desarkada bera hat.

I. AZKUNA
ALCALDE DE BILBAO

JOSE ANTONIO ARANAREN BERBALDIA

2002.05.17

Gaur eta hemen, niri egindako omenaldiaren amaieran, bi hitz edo berba bi esan nahi nituzke: eskerrik asko, edo muchas gracias.

Bi hitz eta bi iruzkin labur:

Hemen esandakoak eta abestutakoak entzun ondoren, zalantzan daukat nire bizitzak eta lanak merezi izan duen hori guztia. Baina aitortzen deusuet bizitzeko geratzen jatan unadan jarraituko dudala helmuga utopiko horretara heldu arte.

Orain artekoari begiratuta, eskerrak nire bizitzan lan egiteko laguntza eman deustienei eta honaino helduta, Bilboko Udalari paregabeko omenaldi hau eskaini deustalako. Behetik hasita, Iratxe Saratxaga sekretariari, Iñaki López de Aguleta, Marian Egaña eta José Luis Sabas kultura zinegotziari, eta nola ez Iñaki Azkuna alkateari, zeinen gutun labur bat irakurriko deusuet.

Eskerrak baita gaurko hiru hizlariei, gogo onez eta pozik onartu eustielako euren hitzaldiñoa opari gisa prestatzea eta ematea. Eta nire ikasle izandako kantari eta pianista trebe eta lirainei.

Eskerrak etorri zareten guztioi amaitzen dugun eginkizuna atsegin gertatu jatsuelakoan.

Mila esker. Bilbo, Bizkaia eta Euskal Herriaren onerako izan dadila.

